

Dimitris Xygalatas

Η δύναμη της τελετουργίας

**Συμβολικές πράξεις που μας ενώνουν,
μας χωρίζουν και μας εμπνέουν**

μετάφραση
Μυρτώ Καλοφωλιά

διόπτρα

Στους γονείς μου

Περιεχόμενα

1. Το παράδοξο της τελετουργίας	11
2. Το τελετουργικό ον	28
3. Τάξη	60
4. Κόλλα	96
5. Αναβρασμός	128
6. Σούπερ κόλλα	163
7. Θυσία	189
8. Ευζωία	220
9. Αξιοποιώντας τη δύναμη της τελετουργίας	245
Ευχαριστίες	273
Σημειώσεις	277
Βιβλιογραφία	285
Ευρετήριο	303

Το παράδοξο της τελετουργίας

Στο μικρό νησί της Τήνου, στο Αιγαίο πέλαγος, το καθημερινό πλοίο από τον Πειραιά λικνίζεται αργά καθώς μπαίνει στο λιμάνι. Τα λευκά κυβόσχημα σπιτάκια, παραταγμένα κατά μήκος της προκυμιάς, έρχονται σε έντονη αντίθεση με τους τραχείς καφετιούς λόφους που εκτείνονται στο φόντο. Κάποια φορτηγά και μερικά αυτοκίνητα αρχίζουν να βγαίνουν από το γκαράζ του πλοίου, ενώ οι τουρίστες κατεβαίνουν από τις εξόδους αποβίβασης. Στην αποβάθρα, οδηγοί ταξί και ταξιδιωτικοί πράκτορες συνωστίζονται γύρω τους κρατώντας πινακίδες με ονόματα ξενοδοχείων, ενώ άλλοι διαλαλούν προσφορές για ενοικιάσεις δωματίων. Πολύ σύντομα οι τουρίστες έχουν εξαφανιστεί, οι περισσότεροι σκορπισμένοι σε κάποια παραλία του νησιού ή χωμένοι μέσα σε μουσεία. Σε λίγο η ατμόσφαιρα των διακοπών πρόκειται να πάρει έναν απροσδόκητο χαρακτήρα.

Οι εναπομείναντες επισκέπτες, ντυμένοι στα μαύρα οι περισσότεροι, κινούνται με διαφορετικούς ρυθμούς. Μοιάζουν σοβαροί και αποφασιστικοί. Αφού συγκεντρωθούν στην άκρη της αποβάθρας, ο ένας μετά τον άλλο γονατίζουν και αρχίζουν να μπουσουλάνε στον κεντρικό δρόμο της πόλης. Κάποιοι ξαπλώνουν μπρούμυτα και έρπουν προς τα μπρος χρησιμοποιώντας τους αγκώνες τους. Άλλοι ξαπλώνουν κάθετα στον δρόμο και αρχίζουν μια κυκλοτερή κίνηση προς την απότομη πλαγιά, μια σισύφεια προσπάθεια που απαιτεί να συστρέφουν και να γυρνούν το σώμα τους σπρώχνοντας με τους αγκώνες για να καταφέρουν να μετακινηθούν. Μια γυναίκα ξαπλώνει ανάσκελα και δύο άντρες την τραβούν από τα χέρια. Κάποιοι άλλοι προχωρούν στα τέσσερα μεταφέροντας στην πλάτη τους μικρά παιδιά.

Κατακαλόκαιρο. Οι σκιές είναι ελάχιστες και ο λιθόστρωτος δρόμος ψήνεται κάτω από τον ήλιο. Καθώς έρπουν στην απότομη ανηφόρα, η σκηνή αρχίζει να μοιάζει με πεδίο μάχης: γόνατα και αγκώνες που αιμορραγούν, τσουρουφλισμένα χέρια και πόδια, μελανιασμένα κορμιά και πρόσωπα γεμάτα οδύνη. Πολλοί καταρρέουν από τη ζέστη και την εξάντληση. Όμως συνεχίζουν. Κάποιοι συγγενείς που τους συνοδεύουν σπεύδουν να τους προσφέρουν νερό, και μόλις ανακτούν τις αισθήσεις τους συνεχίζουν την ανάβασή τους.

Προορισμός τους είναι η ορθόδοξη εκκλησία της Παναγίας της Τήνου. Ο εκπληκτικός αυτός ναός, κατασκευασμένος εξ ολοκλήρου από λευκό μάρμαρο από το γειτονικό νησί της Δήλου, δεσπόζει στην κορυφή του λόφου. Η πρόσοψή του, στολισμένη με αψιδωτά προστώα, σκαλιστά κάγκελα και περίτεχνα παράθυρα, φαντάζει από απόσταση σαν δαντελωτό κέντημα. Κατά τον σχετικό θρύλο, το 1823 ξεθάφτηκε μια παμπάλαιη εικόνα, αφότου η τοποθεσία της αποκαλύφθηκε, μέσω ενός προφητικού ονείρου, σε μια καλόγρια. Η εκκλησία που χτίστηκε σ' εκείνο το σημείο για να φιλοξενήσει την εικόνα μετατράπηκε σύντομα σε σημαντικότερο προσκύνημα. Κόσμος συρρέει κάθε χρόνο στην Τήνο από κάθε γωνιά του πλανήτη για να επισκεφθεί αυτή την εικόνα, η οποία λέγεται ότι είναι θαυματουργή.

Αφού φτάσουν στην κορυφή του λόφου έρποντας ή μπουσουλώντας, οι προσκυνητές πρέπει να συρθούν ακόμη σε δύο σειρές μαρμάρινα σκαλοπάτια, προτού καταφέρουν εντέλει να προσκυνήσουν την εικόνα. Σκαλισμένη με απίστευτη λεπτομέρεια, η εικόνα απεικονίζει τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου. Η σκηνή όμως είναι ελάχιστα ορατή, καθώς είναι ολότελα καλυμμένη από κοσμήματα που έχουν δωρίσει οι προσκυνητές. Εκατοντάδες ασημένια αναθήματα είναι κρεμασμένα πάνω από την εικόνα, ενθυμήματα όρκων και θαυμάτων. Μια καρδιά, ένα πόδι, ένα ζευγάρι μάτια, μια παιδική κούνια, ένα πλοίο.

Όσο απίστευτες κι αν φαίνονται αυτές οι σκηνές μιας φαινομενικά παράλογης αυτοτιμωρίας, αντίστοιχες συναντώνται σε ολόκληρο τον κόσμο. Στη Μέση Ανατολή, σίτες μουσουλμάνοι σχίζουν τη σάρκα τους με λεπίδες σε ένδειξη θρήνου για τον μαρτυρικό θάνατο του ιμάμη Χουσεΐν. Στις Φιλιππίνες, οι καθολικοί καρφώνουν καρφιά στα χέρια και στα πόδια τους για να

τιμήσουν την οδύνη του Ιησού Χριστού. Στην Ταϊλάνδη, οι ταοϊστές τελούν τη Γιορτή των Εννέα Αυτοκρατόρων Θεών, προς τιμήν κινεζικών θεοτήτων, με τελετουργικές αιματοχυσίες, τρυπώντας το σώμα τους με οτιδήποτε μπορεί να φανταστεί κανείς, από μαχαίρια και σούβλες μέχρι κέρατα και ομπρέλες. Στην Κεντρική Αμερική, οι Μάγια εκτελούσαν τελετές αιματοχυσίας όπου οι άντρες τρυπούσαν τα πέν τους με κεντρί σαλαχιού. Και στα νότια Απαλάχια των ΗΠΑ, στις μέρες μας, ομάδες πεντηκοστιανών χορεύουν εκστατικά στις εκκλησίες τους κρατώντας θανατηφόρα φίδια. Καθώς τα κρατούν από τις ουρές τους, τα ερπετά είναι ελεύθερα να δαγκώσουν ανά πάσα στιγμή – και όντως δαγκώνουν. Έχουν καταγραφεί περισσότεροι από εκατό θάνατοι σε αυτές τις συνθήκες, αλλά καθώς οι πρακτικές αυτές τελούνται κάτω από ένα πέπλο μυστικοπάθειας, οι αριθμοί μπορεί να είναι μεγαλύτεροι. Σύμφωνα με τον κοινωνικό ψυχολόγο Ralph Hood, ο οποίος έχει μελετήσει αυτές τις κοινότητες: «Αν πας σε οποιαδήποτε εκκλησία όπου συνηθίζεται να πίνουν οι άνθρωποι με τα χέρια τους φίδια, θα δεις πολλούς με ατροφικά χέρια και κομμένα δάχτυλα. Όλες οι οικογένειες που τελούσαν αυτά τα τελετουργικά είχαν υποστεί τέτοιες απώλειες».¹

Σε άλλα μέρη του κόσμου, οι άνθρωποι εκτελούν και τελετουργίες που είναι λιγότερο επώδυνες, αλλά όχι χωρίς κόστος. Οι Θιβητιανοί μοναχοί για δεκαετίες ολόκληρες τελειοποιούν τις πρακτικές διαλογισμού τους, αποκόπτοντας τον εαυτό τους από τον κόσμο για να αφιερωθούν σε μια ζωή σιωπηλού στοχασμού. Οι μουσουλμάνοι ανά την υφήλιο στερούνται το φαγητό και το νερό από την αυγή έως τη δύση του ηλίου κατά τον μήνα του Ραμαζανιού, και οι γαμήλιες τελετές των Ινδών μπορούν να διαρκέσουν μία ολόκληρη εβδομάδα. Οι ετοιμασίες διαρκούν αρκετούς μήνες και οι καλεσμένοι ανέρχονται σε εκατοντάδες ή ακόμη και χιλιάδες. Τα έξοδα μπορούν να γονατίσουν οικονομικά μια μέση οικογένεια. Σύμφωνα με μια τοπική μη κυβερνητική οργάνωση, το Ινστιτούτο Προοδευτικής Αγροτικής Πρωτοβουλίας και Κοινωνικής Πρόνοιας, πάνω από το 60% των νοικοκυριών στην Ινδία καταφεύγει σε δανειστές για να χρηματοδοτήσει τον γάμο των παιδιών του, συχνά με υπέρογκα επιτόκια. Όσοι δεν έχουν άλλα μέσα για να εγγυηθούν για τα συγκεκριμένα δάνεια αναγκάζονται πολλές φορές να εργαστούν σε καθεστώς δουλείας για να ξεπληρώσουν το χρέος τους.²

Ως τώρα έχω αναφερθεί μόνο σε θρησκευτικές τελετές. Ωστόσο, οι τελετουργίες κατέχουν κεντρική θέση σε όλους τους κοινωνικούς θεσμούς μας. Σκεφτείτε, για παράδειγμα, έναν δικαστή που κραδαίνει το σφυρί του ή έναν νεοεκλεγέντα πρόεδρο κατά την ορκωμοσία του. Τελετουργίες πραγματοποιούνται παντού: από στρατιωτικούς, κυβερνήσεις και επιχειρήσεις, αλλά και σε τελετές μύησης, σε παρελάσεις και σε απαιτητικές επιδείξεις αφοσίωσης· από αθλητές, όταν φορούν πάντοτε τις ίδιες κάλτσες σε σημαντικά παιχνίδια, και τζογαδόρους, όταν φιλάνε τα ζάρια ή γραπώνουν το γούρι τους σε παιχνίδια με μεγάλα ποσά· αλλά και από τον καθένα μας στην καθημερινότητά μας, όταν υψώνουμε ένα ποτήρι για να κάνουμε μια πρόποση, όταν πηγαίνουμε σε μια τελετή αποφοίτησης ή παρευρισκόμαστε σε ένα πάρτι γενεθλίων. Η ανάγκη για τελετουργία είναι αρχέγονη και, όπως θα δούμε, έχει πιθανότατα διαδραματίσει κομβικό ρόλο στον ανθρώπινο πολιτισμό.

Τι είναι, όμως, αυτό που μας ωθεί σε αυτές τις συμπεριφορές, οι οποίες έχουν σαφές κόστος χωρίς να έχουν κάποια προφανή, άμεσα οφέλη; Και γιατί αυτές οι δραστηριότητες θεωρούνται τόσο σημαντικές, ακόμη κι αν ο σκοπός για τον οποίο πραγματοποιούνται είναι πολλές φορές ασαφής;

Πριν από αρκετά χρόνια, όταν ζούσα στη Δανία, στο πλαίσιο ενός προγράμματος ανταλλαγής φοιτητών, επισκέφθηκα το Ny Carlsberg Glyptotek, ένα εκπληκτικό μουσείο τέχνης στην Κοπεγχάγη. Ενώ βρισκόμουν στη συλλογή με τις αρχαιότητες, που περιλάμβανε τεχνουργήματα από αρχαίους πολιτισμούς της Μεσογείου, συνάντησα μια ομάδα Αμερικανών φοιτητών αρχαιολογίας που επισκέπτονταν την πόλη. Είχαν μαζευτεί γύρω από την καθηγήτριά τους, μια ψηλή, ενεργητική μεσόκοπη γυναίκα που σχολίαζε τα εκθέματα. Ο ενθουσιασμός της έμοιαζε μεταδοτικός και οι φοιτητές παρακολουθούσαν με προσήλωση καθετί που έλεγε. Αποφάσισα να τους ακολουθήσω και να εκμεταλλευτώ τη δωρεάν ξενάγηση.

Η καθηγήτρια χρησιμοποιούσε τη λεγόμενη σωκρατική μέθοδο: αντί να παρουσιάζει τα εκθέματα σαν να κάνει διάλεξη, τους έκανε ερωτήσεις για να ανακινήσει τη γνώση που ήδη κατείχαν και να τους βοηθήσει να βγάλουν νέα

συμπεράσματα. Αφού σχολίασε την προέλευση και τον λόγο ύπαρξης διαφορών αντικειμένων, έφτασε και σε ένα αρχαίο ελληνικό πήλινο δοχείο με παράξενη όψη. «Τι είναι αυτό;» ρώτησε. Οι φοιτητές έδειχναν μπερδεμένοι. Το αντικείμενο έμοιαζε με ρηχό κέρας, αλλά ήταν εμφανές ότι δεν επρόκειτο για ποτήρι, καθώς ήταν πολύ μικρό και είχε μια τρύπα στη βάση του. Ήταν περίτεχνα σκαλισμένο, με προσοχή στις λεπτομέρειες, αλλά παρ' όλη την εμφανώς μεγάλη προσπάθεια που είχε δαπανηθεί για την κατασκευή του, η χρηστικότητα του αξία ήταν ασαφής. Η καθηγήτρια στράφηκε προς έναν συγκεκριμένο φοιτητή. «Για ποιο πράγμα νομίζεις ότι φτιάχτηκε; Ποια ήταν η χρήση του;» είπε. «Δεν ξέρω», απάντησε ο φοιτητής με κάποια αμηχανία. «Δεν ξέρουμε», επανέλαβε η καθηγήτρια. «Και τι λέμε όταν αγνοούμε ποια είναι η λειτουργία ενός αντικειμένου;» Ξαφνικά το πρόσωπο του φοιτητή φωτίστηκε. «Είναι λατρευτικό!» αναφώνησε. «Ναι, είναι λατρευτικό!» επιβεβαίωσε η καθηγήτριά του. «Χρησιμοποιούνταν, πιθανότατα, στο πλαίσιο κάποιας τελετής».

Η απάντηση της καθηγήτριας άγγιξε μια ευαίσθητη χορδή μέσα μου, γιατί επιβεβαίωνε μία από τις πιο περίεργες πλευρές της ανθρώπινης φύσης: ότι η τελετουργία είναι ένα πανανθρώπινο φαινόμενο. Χωρίς καμία απολύτως εξαίρεση, όλες οι γνωστές ανθρώπινες κοινωνίες –του παρελθόντος ή του παρόντος– έχουν ποικίλες παραδόσεις που σχετίζονται με τα μεταβατικά σημεία της ανθρώπινης ζωής· και όλες αυτές οι παραδόσεις εκδηλώνονται με αυστηρά εκτελεσμένες, τυποποιημένες συμπεριφορές και συγκεκριμένες ακολουθίες κινήσεων. Οι συμπεριφορές αυτές, τις οποίες ονομάζουμε τελετουργίες, είτε δεν έχουν κανένα συγκεκριμένο σκοπό, είτε, ακόμη και αν αποσκοπούν κάπου, ο τελικός στόχος τους δεν έχει καμία αιτιώδη σχέση με τις πράξεις που επιτελούνται για την επίτευξή του. Ένας χορός της βροχής δεν κάνει το νερό να πέφτει από τον ουρανό· όταν καρφώνεις μια κούκλα βουντού, δεν μπορείς να βλάψεις ανθρώπους εξ αποστάσεως· και το μόνο πράγμα που μπορεί να προβλέψει με ακρίβεια μια χαρτορίχτρα είναι ότι το πορτοφόλι σου θα είναι ελαφρύτερο μετά τη συνεδρία. Αυτό ακριβώς το χάσμα ανάμεσα στον σκοπό και τα μέσα είναι που οδήγησε την καθηγήτρια να συμπεράνει ότι ένα αντικείμενο το οποίο κατασκευάστηκε με μεγάλη προσπάθεια αλλά δεν έχει κάποια προφανή λειτουργία είναι πιθανόν ένα αντικείμενο που έχει ορισμένη τελετουργική χρήση.

Παρ' όλη αυτή την αινιγματική ανακολουθία ανάμεσα στις πράξεις και στους στόχους, τελετουργίες κάθε είδους παρατηρούνται ανελλιπώς ανά τους αιώνες. Στην πραγματικότητα, ακόμη και στις πιο κοσμικές κοινωνίες, είτε το συνειδητοποιούμε είτε όχι, οι τελετουργίες είναι τόσο διαδεδομένες όσο και στο μακρινό παρελθόν. Από το να χτυπάμε ξύλο έως το να μουρμουράμε προσευχές, και από τους εορτασμούς για το νέο έτος έως τις προεδρικές ορκωμοσίες, το τελετουργικό στοιχείο είναι συνυφασμένο με κάθε σημαντική στιγμή της προσωπικής ή της κοινωνικής μας ζωής. Ανεξάρτητα από το αν εντάσσεται σε θρησκευτικό ή κοσμικό πλαίσιο, η τελετουργία αποτελεί μία από τις πιο ιδιαίτερες ανθρώπινες δραστηριότητες, κατεξοχήν ταυτισμένη με ορισμένο νόημα και σπουδαιότητα.

Τα γνωρίσματα αυτά διαχωρίζουν την τελετουργία από άλλες, λιγότερο ξεχωριστές πράξεις, όπως είναι οι συνήθειες. Παρόλο που και οι δύο συμπεριλαμβάνουν στερεοτυπικές συμπεριφορές, καθότι χρησιμοποιούν σταθερούς, επαναλαμβανόμενους τύπους, στην περίπτωση της συνήθειας οι συγκεκριμένες πράξεις έχουν άμεσο αντίκτυπο στον κόσμο, ενώ στην τελετουργία έχουν συμβολικό νόημα και συχνά εκτελούνται χωρίς σκοπό. Όταν αποκτάμε τη συνήθεια να πλένουμε τα δόντια μας προτού ξαπλώσουμε να κοιμηθούμε, ο σκοπός της συγκεκριμένης πράξης έγκειται στην άμεση λειτουργία της – είναι *αιπωδώς διαυγής*. Αν κουνούσαμε μια οδοντόβουρτσα στον αέρα, δεν θα μας βοηθούσε να διατηρήσουμε τα δόντια μας καθαρά. Μετατρέποντας αυτή τη διαδικασία σε ρουτίνα, η συνήθεια μας επιτρέπει να την εκτελούμε τακτικά και χωρίς σκέψη.

Οι τελετουργίες, από την άλλη, είναι *αιπωδώς αδιαφανείς*. Απαιτούν την προσοχή και την προσήλωσή μας, καθότι περιέχουν συμβολικές πράξεις τις οποίες πρέπει να θυμόμαστε, επειδή ακριβώς πρέπει να εκτελεστούν με ακρίβεια. Για παράδειγμα, σε έναν ελληνικό ορθόδοξο γάμο, ο κουμπάρος ή η κουμπάρα πρέπει να αλλάξει τρεις φορές τα δαχτυλίδια στα δάχτυλα της νύφης και του γαμπρού, όπως και τα στέφανα στα κεφάλια τους· ο ιερέας πρέπει να διαβάσει τρεις προσευχές· και το ζευγάρι πρέπει να πει τρεις γουλιές κρασί από το ίδιο ποτήρι και να κάνει τρεις φορές τον γύρο ενός τραπέζιου που συμβολίζει την Αγία Τράπεζα. Οι πράξεις αυτές είναι μέρος μιας περίπλοκης ακολουθίας που πρέπει να τηρηθεί κατά γράμμα και απαιτεί σχολαστική

καθοδήγηση και προετοιμασία, ώστε να τελεστεί με ακρίβεια. Ωστόσο, καμία από αυτές τις πράξεις δεν έχει νομική βαρύτητα: αυτό που καθιστά το ζευγάρι παντρεμένο είναι μια διαφορετική διαδικασία, η οποία ολοκληρώνεται με ένα υπογεγραμμένο και σφραγισμένο επίσημο έγγραφο. Τα στοιχεία όμως που κάνουν το γεγονός σημαντικό και αξιομνημόνευτο είναι η ίδια η πράξη της γαμήλιας τελετής και ο συμβολισμός της – σε σημείο μάλιστα που η αίσθησή μας είναι ότι αυτό που επικυρώνει τον γάμο είναι η τελετή, και όχι τα σχετικά έγγραφα. Ενώ οι συνθήκες μας βοηθούν να οργανώσουμε βασικές υποχρεώσεις εντάσσοντάς τες σε μια ρουτίνα και καθιστώντας τες κοινότητες, οι τελετουργίες προσθέτουν νόημα στη ζωή μας κάνοντας ορισμένες καταστάσεις ξεχωριστές.

Με άλλα λόγια, όπως σχολιάζει σχετικά ο κοινωνιολόγος George C. Homans, «οι τελετουργικές πράξεις δεν αποφέρουν ένα πρακτικό αποτέλεσμα στον εξωτερικό κόσμο – αυτός είναι και ένας από τους λόγους που τις αποκαλούμε τελετουργικές». Σε πολλές θρησκευτικές κοινότητες, μάλιστα, οι τελετουργίες που πραγματοποιούνται με συγκεκριμένο απώτερο στόχο θεωρούνται συχνά πράξεις μαγείας. «Η διαπίστωση αυτή όμως δεν αναιρεί το γεγονός ότι η τελετουργία επιτελεί συγκεκριμένη λειτουργία [...] προσφέρει στα μέλη της κοινωνίας αυτοπεποίθηση, διασκεδάζει τα άγχη τους, ισχυροποιεί την κοινωνική τους οργάνωση».³

Για περισσότερο από έναν αιώνα, οι ανθρωπολόγοι μελετούν διεξοδικά τα χαρακτηριστικά της τελετουργίας, συγκεντρώνοντας σχολαστικά πλήθος συναρπαστικών παρατηρήσεων. Οι ερευνητές αυτοί αναγνώρισαν την ευρεία δυναμική της τελετουργίας ως μέσου προσωπικής ολοκλήρωσης, ενδυνάμωσης και μεταμόρφωσης, καθώς επίσης και ως μηχανισμού συνεργασίας και διατήρησης της κοινωνικής τάξης. Διατύπωσαν εύστοχες θεωρίες, αλλά πολύ σπάνια είχαν τη δυνατότητα ή την επιθυμία να ελέγξουν την εγκυρότητα αυτών των θεωριών. Οι πολιτισμικοί ανθρωπολόγοι έχουν ως αφετηρία την υπόθεση ότι η κοινωνική οργάνωση είναι υπερβολικά περίπλοκη και χαοτική, και ότι κάποιες από τις σημαντικότερες πτυχές της ανθρώπινης ύπαρξης δεν μπορούν να μετρηθούν ποσοτικά. Μέθοδός τους είναι η εθνογραφική έρευνα πεδίου, κατά την οποία παρατηρούν τις πρακτικές των ανθρώπων στο φυσικό τους περιβάλλον. Πρωταρχικό τους μέλημα είναι να κατανοήσουν

τον τρόπο με τον οποίο τα έθιμα αυτά γίνονται αντιληπτά από αυτούς που τα ασκούν στα συγκεκριμένα πλαίσιά τους.

Από την άλλη, ψυχολόγοι και άλλοι επιστήμονες που βασίζονται σε πειράματα προκειμένου να καταλήξουν σε συμπεράσματα αναγνωρίζουν ότι η πραγματοποίηση μετρήσεων προϋποθέτει υψηλό επίπεδο ελέγχου, ο οποίος δεν μπορεί να επιτευχθεί εύκολα σε πραγματικές συνθήκες. Το σύννηθες περιβάλλον τους είναι το εργαστήριο, όπου εστιάζουν σε πολύ συγκεκριμένες συμπεριφορές. Για να το επιτύχουν, αποσπούν τους ανθρώπους από το φυσικό τους περιβάλλον και τους φέρνουν στο εργαστήριο, όπου τους μελετούν σε συνθήκες απομόνωσης από τυχόν εξωγενείς παράγοντες που μπορεί να περιπλέξουν την έρευνα. Σε αυτό το πλαίσιο, μεγάλο μέρος του νοήματος που συνοδεύει αυτές τις συμπεριφορές παραμένει, αναπόφευκτα, δυσπρόσιτο στον ερευνητή.

Η δυσκολία μελέτης αυτών των δραστηριοτήτων στο εργαστήριο ίσως να ευθύνεται εν μέρει για το γεγονός ότι η τελετουργία δεν έγινε ποτέ δημοφιλές αντικείμενο έρευνας για τους ψυχολόγους. Θεωρούνταν είτε απλά μια αδιάφορη εκδήλωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, μια διανοητική δυσλειτουργία που σταδιακά θα εξέλειπε, είτε ένα θολό πεδίο εντελώς ακατάλληλο για επιστημονική έρευνα. Ως αποτέλεσμα, η επιστημονική μας γνώση για μία από τις πιο διαδεδομένες ανθρώπινες πρακτικές ήταν μέχρι πρόσφατα ελάχιστη και αποσπασματική.

Τα τελευταία χρόνια η κατάσταση αυτή έχει αρχίσει να αλλάζει. Καθώς η ανθρωπολογία παγίωσε τη θέση της στην επιστημονική κοινότητα, οι εθνογράφοι σταδιακά συνειδητοποίησαν την ανάγκη να λαμβάνουν σοβαρά υπόψη όσα καταθέτουν οι ίδιοι οι άνθρωποι, όπως και την αναγκαιότητα να βρεθούν τρόποι επαλήθευσης αυτών των δεδομένων μέσω πειραμάτων. Και καθώς οι ψυχολόγοι άρχισαν να αντιλαμβάνονται ότι η ανθρώπινη ψυχή αποτελείται από πολύ περισσότερα πράγματα απ' όσα μπορούσαν να κατανοήσουν μέσα από ένα δείγμα ελέγχου στα στενά πλαίσια ενός πανεπιστημιακού εργαστηρίου, άρχισαν να δείχνουν όλο και μεγαλύτερο ενδιαφέρον για το πεδίο της κουλτούρας.

Σε πολλές περιπτώσεις, κοινωνικοί επιστήμονες από διαφορετικά πεδία άρχισαν να συνεργάζονται και να μαθαίνουν ο ένας από τον άλλο. Η

ανάπτυξη νέων μεθόδων και τεχνολογιών τούς επέτρεψε να εξετάσουν ζητήματα δυσπρόσιτα στο παρελθόν. Με τη χρήση φορητών αισθητήρων είμαστε σε θέση να μελετήσουμε τι συμβαίνει στο σώμα των ανθρώπων όταν μετέχουν σε πραγματικές τελετουργίες: οι εξελίξεις στη βιοχημεία και οι δυνατότητες εγκεφαλικής απεικόνισης βοηθούν πλέον τους ερευνητές να αναλύσουν τον ανθρώπινο εγκέφαλο τόσο στο εργαστήριο όσο και σε πραγματικές συνθήκες: η πρόοδος της γνωσιοεπιστήμης έχει προσφέρει νέες μεθόδους αξιολόγησης των νοητικών δεδομένων και τα πανίσχυρα υπολογιστικά συστήματα σε συνδυασμό με νέα λογισμικά παρέχουν στους στατιστικολόγους τα εργαλεία για να αναλύσουν αυτά τα περίπλοκα δεδομένα. Για πρώτη φορά, μπορούμε να κάνουμε λόγο για επιστημονική μελέτη της τελετουργίας. Μπορούμε επιτέλους να ενώσουμε τα κομμάτια και να λύσουμε ένα παμπάλαιο αίνιγμα: Για ποιο λόγο υπάρχουν όλες αυτές οι περίεργες συμπεριφορές;

Οι τελετουργίες με γούτευαν από τότε που ήμουν παιδί. Στην Ελλάδα, όπου μεγάλωσα, μία φορά τον μήνα έπαιρνα το λεωφορείο για το κέντρο της πόλης με τη μητέρα μου. Εκείνη αγόραζε υλικά για ράψιμο, πλήρωνε λογαριασμούς και έκανε διάφορες άλλες δουλειές. Η ανταμοιβή μου για την παρέα ήταν μια επίσκεψη σε ένα από τα μεγαλύτερα βιβλιοπωλεία της πόλης. Ήταν το μοναδικό μέρος στο οποίο μπορούσα να βρω το *National Geographic*. Το δίκτυο δεν ήταν ακόμη διαθέσιμο σε όλους και την εποχή εκείνη δεν υπήρχε καλωδιακή τηλεόραση στην Ελλάδα. Οι γυαλιστερές σελίδες του *National Geographic* ήταν για μένα η πρώτη επαφή με τον σαγηνευτικό κόσμο της ανθρωπολογίας. Με μετέφεραν σε μακρινά μέρη και με έφερναν σε επαφή με εξωτικές κουλτούρες. Διάβασα για τα μαζικά προσκυνήματα στην Ινδία, τους λαϊκούς θεραπευτές των Άνδων και τις τελετές βουντού της Αϊτής· θαύμασα εντυπωσιακές φωτογραφίες από τις τελετές ερωτοτροπίας των Βοντάαμπε στον Νίγηρα, τις μαντικές πρακτικές των Μάγια στη Γουατεμάλα και τις επώδυνες τελετές μύησης σε διάφορες φυλές του Αμαζονίου. Έμαθα επίσης ότι τα αγόρια της φυλής Μασάι στην Κένυα και την Τανζανία έπρεπε να σκοτώσουν ένα λιοντάρι, ως μέρος της τελετουργίας ενηλικίωσής τους.

Οι επιτυχημένοι κυνηγοί είχαν το προνόμιο να φορέσουν τη καίτη του λιονταριού ως τελετουργική περικεφαλαία.

Όλα αυτά τα έθιμα τελούνταν σε μέρη μακρινά, και γι' αυτό αισθανόμουν σαν να ανήκαν και σε διαφορετικό χρόνο από τον δικό μου: έμοιαζαν λείψανα μιας αλλοτινής, ρομαντικής εποχής που όδευαν προς την εξαφάνιση. Τότε δεν μου είχε περάσει απ' το μυαλό το γεγονός ότι τελετουργίες μπορούσα να βρω διάσπαρτες και στη δική μου κοινωνία. Ωστόσο, όπως και σε όλα τα ελληνικά σχολεία, έτσι και στο δικό μου η σχολική χρονιά ξεκινούσε με την τελετή του αγιασμού. Καθημερινά συμμετείχαμε όλοι στην πρωινή προσευχή, που ήταν υποχρεωτική, όπως και οι περιστασιακές επισκέψεις στην τοπική εκκλησία. Εκτός από αυτές τις θρησκευτικές τελετουργίες, είχαμε τελετές έπαρσης της σημαίας, τραγουδούσαμε τον εθνικό ύμνο και παίρναμε μέρος σε μαθητικές παρελάσεις που πραγματοποιούνταν σε όλες τις πόλεις στις εθνικές γιορτές. Όμως, αυτές οι τελετουργίες έμοιαζαν κάπως διαφορετικές, ίσως επειδή δεν είχαν κανένα νόημα για μένα. Συμμετείχα επειδή έπρεπε, και αναζητούσα πάντα μια δικαιολογία για να τις αποφύγω. Ίσως έφταιγε ότι αυτές οι τελετουργίες ήταν πράγματι διαφορετικές. Συχνές και μονότονες, δεν έμοιαζαν καθόλου με τις πληθωρικές τελετές που απεικονίζονταν στις σελίδες του *National Geographic*. Υπάρχει όμως και η πιθανότητα να ήταν τόσο ταυτισμένες με τη ζωή μου, που με κάποιον τρόπο είχαν καταστεί αόρατες.

Ήμουν στην αρχή της εφηβείας μου όταν είδα στις ειδήσεις της δημόσιας τηλεόρασης ένα ρεπορτάζ για το προσκύνημα στην Τήνο. Άντρες και γυναίκες κάθε ηλικίας σέρνονταν στην ανηφοριά ενός λόφου με πρησμένα γόνατα και ματωμένα χέρια, για να δουν μια ιερή εικόνα. Όταν έφταναν στον προορισμό τους, πολλοί προσκυνητές ξεπούσαν σε κλάματα και οι γκριμάτσες στα πρόσωπά τους μετατρέπονταν σε εκφράσεις ευφορίας. Αυτοί που μιλούσαν στους δημοσιογράφους τόνιζαν πόσο σημαντικό ήταν γι' αυτούς το συγκεκριμένο προσκύνημα. Κάποιοι έκαναν οικονομίες για χρόνια προκειμένου να κάνουν το ταξίδι. Όταν τους ρωτούσαν γιατί, ανέφεραν ότι εκπλήρωναν ένα παλιότερο τάμα τους. Άλλοι είχαν συγκεκριμένα αιτήματα για την Παρθένο: μια εγκυμοσύνη, επιτυχία στις εξετάσεις του παιδιού τους, γιατρεία από κάποια αρρώστια. Για άλλους δεν υπήρχε συγκεκριμένος λόγος: σκοπός τους ήταν το ίδιο το προσκύνημα.

Ρώτησα τον παππού μου αν είχε ακούσει γι' αυτό το προσκύνημα. Ήταν ο πιο θρήσκος άνθρωπος που γνώριζα, καλά ενημερωμένος σε όλα τα θέματα που σχετίζονταν με την ορθόδοξη χριστιανική πίστη – ένας πραγματικός «άνθρωπος της εκκλησίας», όπως έλεγε ο κόσμος. Φυσικά και το είχε ακούσει, μου απάντησε. Μάλιστα, ήξερε αρκετούς ανθρώπους στο χωριό του που είχαν κάνει το προσκύνημα – κάποιους τους ήξερα κι εγώ. Και καθώς το σκεφτόταν, ανέφερε αρκετές ακόμη παραδόσεις από άλλες γωνιές της Ελλάδας, από επώδυνα προσκυνήματα στην Κρήτη, στον νότο, μέχρι τελετές πυροβασίας σε αγροτικές περιοχές του βορρά. Δεν επρόκειτο για κάτι που ανήκε στο παρελθόν ή για τα έθιμα μιας απομακρυσμένης, εξωτικής φυλής, αλλά για παραδόσεις παρούσες στον ίδιο χώρο και χρόνο με τον δικό μου, που τελούνταν από ανθρώπους της δικής μου κουλτούρας. Γιατί όμως; Για ποιο λόγο, στη σύγχρονη εποχή της επιστήμης, της τεχνολογίας και της εκκοσμίκευσης, εξακολουθούν να υφίστανται αυτές οι παράξενες παραδόσεις; Και τι είναι αυτό που ωθεί τους ανθρώπους σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης να αφιερώνουν τόσο μεγάλο μέρος του χρόνου τους και των αγαθών τους σε τελετουργικές δραστηριότητες – χρόνο τον οποίο θα μπορούσαν να ξοδέψουν βγάζοντας λεφτά, κάνοντας έρωτα, δημιουργώντας σχέσεις, φροντίζοντας την οικογένειά τους ή απλά απολαμβάνοντας τη ζωή τους;

Είχα εντέλει την ευκαιρία να εξετάσω αυτό το ερώτημα μερικά χρόνια αργότερα, όταν σπούδαζα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, υπό την καθοδήγηση του καθηγητή θρησκευσιολογίας Παναγιώτη Παχή. Ως φοιτητής, αφιερώθηκα στην ιστορία και την ψυχολογία της τελετουργίας, παρακολουθώντας όλα τα μαθήματα που αφορούσαν αντίστοιχα θέματα και διαβάζοντας όλα τα σχετικά βιβλία που μπορούσα να βρω. Μια μέρα, ο καθηγητής μου ανέφερε ένα πρόγραμμα ανταλλαγής με το Πανεπιστήμιο του Άαρχους στη Δανία, όπου είχε μόλις ιδρυθεί ένα νέο ερευνητικό πρόγραμμα στη γνωσιακή επιστήμη της θρησκείας. Δεν χρειάστηκε να το πει δυο φορές. Αγόρασα ένα ζεστό πανωφόρι, έφτιαξα τις βαλίτσες μου και μπήκα για πρώτη φορά στη ζωή μου σε αεροπλάνο, στο πρώτο μου ταξίδι στο εξωτερικό, την πρώτη μέρα της νέας χιλιετίας – μια πραγματική τελετουργία διάβασης.

Στο Άαρχους ήρθα σε επαφή με μια ριζικά διαφορετική προσέγγιση της

κουλτούρας· η προσέγγιση αυτή χρησιμοποιούσε μεθόδους και θεωρίες που είχαν αναπτυχθεί από τις ψυχολογικές και τις εξελικτικές επιστήμες για τη μελέτη πεδίων που ανήκαν παραδοσιακά στο πλαίσιο των ανθρωπιστικών επιστημών. Ήταν για μένα κάτι σαν κεραυνοβόλος έρωτας. Άρχισα να διαβάζω τις τελευταίες θεωρίες από διάφορα πεδία, όπως η γνωσιακή ψυχολογία, η εξελικτική ανθρωπολογία και η νευροεπιστήμη. Έμαθα για την εξέλιξη της συμβολικής σκέψης, για τον τρόπο με τον οποίο οι επώδυνες εμπειρίες κωδικοποιούνται στη μνήμη, και για τα μέρη του εγκεφάλου που σχετίζονται με συγκεκριμένες θρησκευτικές εμπειρίες.

Εξακολουθούσα, ωστόσο, να αγνώω κάτι κρίσιμο. Αν ήθελα να βρω απαντήσεις στα ερωτήματα που έθετα, δεν μπορούσα να το κάνω από το γραφείο μου, τη βιβλιοθήκη ή το εργαστήριο. Ήταν ανάγκη να μελετήσω αυτές τις τελετουργίες στο φυσικό τους περιβάλλον. Να γνωρίσω κανονικούς ανθρώπους, να ακούσω τις ιστορίες τους και να συμμετάσχω στις καθημερινές τους δραστηριότητες. Με άλλα λόγια, έπρεπε να γίνω ανθρωπολόγος.

Αφού ολοκλήρωσα το μεταπτυχιακό μου, πήγα στο Μπέλφαστ της Βόρειας Ιρλανδίας για να σπουδάσω υπό την επίβλεψη του Harvey Whitehouse, ενός ανθρωπολόγου του Πανεπιστημίου του Κουίνς που ήταν ειδικός στις τελετουργίες. Στο πλαίσιο του διδακτορικού μου, αποφάσισα να ερευνήσω τις ακραίες τελετουργίες. Ο όρος «ακραίος» δεν αναφέρεται σε κάτι ασυνήθιστο ή αφύσικο που διαθέτουν αυτοί που τις τελούν – στην πραγματικότητα, είναι ευρέως διαδεδομένες και τελούνται από ανθρώπους από ποικίλα κοινωνικοοικονομικά περιβάλλοντα· αντιστοιχεί, ωστόσο, με έναν τρόπο, στα ακραία αθλήματα, από την άποψη ότι και στις μεν και στα δε απαιτείται τεράστια προσπάθεια. Με άλλα λόγια, αν κάποιος ήθελε να συντάξει έναν κατάλογο με όλες τις τελετές του κόσμου και να υπολογίσει το συναισθηματικό στρες, τον σωματικό πόνο ή την ενέργεια που απαιτείται κατά την τέλεσή τους, αυτού του είδους οι τελετουργίες θα βρίσκονταν στην κορυφή.

Αφού ολοκλήρωσα την απαιτούμενη προπαρασκευαστική εκπαίδευση, κατέθεσα την ερευνητική μου πρόταση για το διδακτορικό μου, που αφορούσε μία από τις τελετουργίες που είχε αναφέρει ο παππούς μου: την πυροβασία. Το βάδισμα (ή χορός) με γυμνά πόδια πάνω σε αναμμένα κάρβουνα αποτελεί μέρος τελετουργικών πρακτικών που απαντώνται σε ποικίλες κοινότητες

ανά τον κόσμο. Για να μελετήσω κάποιες από αυτές τις πρακτικές, έπρεπε να προχωρήσω σε έρευνα πεδίου σε αγροτικές κοινότητες στην Ελλάδα, στη Βουλγαρία και αργότερα στην Ισπανία. Πολύ σύντομα θα ετοιμάζα για άλλη μια φορά τις βαλίτσες μου – αυτή τη φορά για να πραγματοποιήσω επιτόπια έρευνα.

Για περίπου ενάμιση χρόνο, ακολούθησα την παραδοσιακή τακτική των ανθρωπολόγων: έκανα ερωτήσεις. Μπήκα σε σπίτια, πήρα συνεντεύξεις από εκατοντάδες ανθρώπους και παρακολούθησα αμέτρητες τελετές, από την κυριακάτικη λειτουργία στην εκκλησία μέχρι τις συγκλονιστικές τελετές πυροβασίας. Γνώρισα εξαιρετικούς ανθρώπους, έκανα καθηλωτικές συζητήσεις μαζί τους και άκουσα απίστευτες ιστορίες. Όμως, το μοναδικό ερώτημα που είχε σημασία για μένα ήταν και το πιο δύσκολο να απαντηθεί. Το ερώτημα αυτό ήταν το πιο απλό απ' όλα, αλλά συνάμα και το πιο σημαντικό: *Γιατί*; Γιατί οι άνθρωποι συμμετέχουν σε όλες αυτές τις απαιτητικές τελετουργίες; Η απάντηση, όπως αποδείχτηκε, ήταν πολύ πιο περίπλοκη απ' όσο είχα φανταστεί.

Ο Αλεχάντρο ήταν ένας άντρας εβδομήντα τριών ετών από το μικρό ισπανικό χωριό Σαν Πέδρο Μανρίκε. Από την εποχή της εφηβείας του ο Αλεχάντρο, όπως και τα περισσότερα μέλη της οικογένειάς του, συμμετείχε στην τοπική τελετή πυροβασίας. Όλα αυτά τα χρόνια έχω παρακολουθήσει αμέτρητες ανάλογες τελετές, αλλά καμία δεν ήταν τόσο εντυπωσιακή όσο αυτή που τελείται στο συγκεκριμένο μέρος. Περίπου δύο τόνοι ξυλεία βελανιδιάς παράγουν μια φωτιά η θερμότητα της οποίας είναι τόσο υψηλή, που μπορεί να λιώσει αλουμίνιο· οι συμμετέχοντες περπατούν ξυπόλυτοι πάνω στη φωτιά ενώ κουβαλούν κάποιον στην πλάτη τους. Πολλοί από αυτούς κουβαλούν παιδιά. Αλλά όχι ο Αλεχάντρο. Αυτός μετέφερε ενήλικες, που συχνά ζύγιζαν περισσότερο απ' ό,τι ο ίδιος. Ο Αλεχάντρο ήταν πολύ περήφανος που ήταν πυροβάτης. Δεν είχε λείψει από καμία τέτοια τελετή τα τελευταία πενήντα τρία χρόνια. Όταν τον ρώτησα αν κάποτε θα σταματήσει, απόμεινε σκεπτικός. Μετά από μια μεγάλη παύση, είπε: «Ξέρω ότι κάποτε θα είμαι πολύ γέρος για να το κάνω. Αλλά όταν έρθει αυτή η μέρα, απλώς δεν θα πάω· θα κάτσω σπίτι.

Γιατί αν βρεθώ εκεί, μόνο να κοιτάζω, χωρίς να μπορώ να συμμετέχω, θα πηδήξω απ' το καμπαναριό να σκοτωθώ».

Τον επόμενο χρόνο, μια ιατρική εξέταση έδειξε ότι η καρδιά του Αλεξάντρο παρουσίαζε αρρυθμίες, και ο γιατρός τού απαγόρευσε να συμμετάσχει στην τελετή. Θα ήταν πολύ έντονη η εμπειρία, είπε, και στην κατάστασή του θα ήταν προτιμότερο να μην το ρισκάρει. Εφόσον δεν θα μπορούσε να περπατήσει πάνω στη φωτιά, ο ηλικιωμένος άντρας κράτησε τον λόγο του και αποφάσισε να μείνει σπίτι του εκείνη τη νύχτα. Όσο επώδυνο κι αν ήταν γι' αυτόν, δεν θα πήγαινε να παρακολουθήσει την τελετή αν δεν μπορούσε να συμμετάσχει και ο ίδιος.

Ο γιος του ο Μαμέλ, όμως, είχε άλλα σχέδια.

Εκείνον τον χρόνο είχα επιστρέψει στο Σαν Πέδρο για την πανήγυρη. Με είχαν προσκαλέσει να συμμετάσχω στην πομπή που προηγείται της πυροβολισίας. Οι ντόπιοι συγκεντρώνονται στην πλατεία του δημαρχείου και ενώνουν τα χέρια σχηματίζοντας μια ανθρώπινη αλυσίδα που ανεβαίνει ρυθμικά τον λόφο, μέχρι που φτάνει στο *recinto*, μια ανοιχτή αμφιθεατρική δομή που περιβάλλει το επίπεδο κομμάτι γης στο οποίο καίει η πυρά. Ήμουν δίπλα στον Μαμέλ, τα χέρια μας ενωμένα. Όταν πλησιάσαμε στο σπίτι του πατέρα του, με τράβηξε έξω απ' την αλυσίδα. Μου έκανε εντύπωση που ήθελε να αφήσει την πομπή. «Πού πάμε;» τον ρώτησα. «Θα δεις», μου απάντησε.

Μπήκαμε στο σπίτι του Αλεξάντρο και τον βρήκαμε να κάθεται δίπλα στο παράθυρο. Μας κοίταξε παραξενεμένος, δεν περίμενε να μας δει εκεί. Ο Μαμέλ στάθηκε μπροστά στον πατέρα του και δήλωσε: «Πατέρα, αφού δεν μπορείς να περπατήσεις στη φωτιά, θα σε κουβαλήσω εγώ στην πλάτη μου». Ο ηλικιωμένος δεν απάντησε. Σηκώθηκε και αγκάλιασε τον γιο του, με μάτια γεμάτα δάκρυα.

Εκείνη τη νύχτα ο κόσμος χειροκροτούσε όταν ο Αλεξάντρο ανέβηκε στην πλάτη του Μαμέλ. Καμάρωνε σαν το παγόνη καθώς ο γιος του τον μετέφερε πάνω από τις φλόγες με μικρά, σταθερά βήματα. Όλο το χωριό ζητωκραύγαζε και η οικογένειά τους έτρεξε να τους αγκαλιάσει. Όμως, ο Αλεξάντρο είχε κάτι ακόμη στο μυαλό του. Με μια απότομη κίνηση του χεριού του, τους απομάκρυνε. Γύρισε να κοιτάξει για ακόμη μία φορά τη φωτιά, και έμειναν όλοι με ανοιχτό το στόμα. Ήξεραν ακριβώς τι είχε στον νου του. Έκανε δύο

βήματα προς τα μπρος και άρχισε να χτυπάει ρυθμικά τα πόδια του στο έδαφος. Δεν χαμογελούσε πια, το πρόσωπό του ήταν σοβαρό. Κοίταξε τη φωτιά με τέτοια προσίλωση, που ήταν σαν να προσπαθούσε να την υποτάξει. Χωρίς να διστάσει, ξεκίνησε να περπατάει πάνω στην καυτή χόβολη. Λίγο αργότερα είχε περάσει θριαμβευτικά στην απέναντι πλευρά της πυράς. Το πλήθος τώρα παραληρούσε, και οι υπόλοιποι πυροβάτες τον επευφημούσαν και του έδιναν συγχαρητήρια – εκτός από τα μέλη της οικογένειάς του, τα επιφυλακτικά χαμόγελα των οποίων φάνέρωναν ένα μείγμα αποδοκιμασίας και περηφάνιας.

Όταν ρώτησα τον Αλεχάντρο γιατί είχε αποφασίσει να παραβεί τις εντολές του γιατρού, μου απάντησε: «Ο γιατρός είπε ότι αν πάρω μέρος στην τελετή, η καρδιά μου μπορεί να πάθει κάτι πολύ κακό. Ξέρει όμως αυτός τι θα πάθει η καρδιά μου αν δεν πάρω μέρος στην τελετή;». Πραγματικά, δεν πρέπει να υπάρχουν πολλά πράγματα που ο Αλεχάντρο θεωρεί πιο σημαντικά από αυτή την τελετή. Μου το έχει δηλώσει επανειλημμένα: αυτό ήταν ένα από τα σπουδαιότερα πράγματα στη ζωή του. Όταν όμως τον ρώτησα για ποιο λόγο τούτη η τελετή είχε τόσο μεγάλη σημασία γι' αυτόν, φάνηκε να προβληματίζεται. Με κοίταξε προσεκτικά και, μετά από μια μεγάλη παύση, επανέλαβε την ερώτηση, σαν να μην μπορούσε να βρει άλλες λέξεις: «Γιατί το κάνουμε;... Μάλλον δεν μπορώ να σου πω ακριβώς. Είναι κάτι που το βλέπω από την παιδική μου ηλικία. Το έκανε ο πατέρας μου, το έκανε ο παππούς μου, από τότε που ήμουν παιδί ήθελα πάντοτε να περάσω αυτή τη φωτιά».

Οι ανθρωπολόγοι ακούν διαρκώς τέτοιες δηλώσεις. Όταν ρωτούν τους ανθρώπους γιατί πραγματοποιούν τις τελετές τους, οι πιο τυπικές αντιδράσεις περιλαμβάνουν περίεργα βλέμματα, μεγάλες παύσεις και τελικά μια απάντηση που μοιάζει σε γενικές γραμμές με τα εξής: «Τι εννοείς γιατί κάνουμε αυτές τις τελετές; Απλώς τις κάνουμε. Είναι η παράδοσή μας. Είναι αυτό που είμαστε. Είναι αυτό που κάνουμε».

Αυτό ακριβώς είναι το παράδοξο της τελετουργίας: οι άνθρωποι συχνά παίρνουν όρκο για το πόσο σημαντικές είναι οι τελετουργίες τους, αλλά παρ' όλα αυτά δεν είναι πάντοτε σίγουροι για ποιο λόγο έχουν τέτοια σημασία, πέρα από το ότι αυτά τα πράγματα «έτσι τα βρήκαν». Η τελετουργία μοιάζει άσκοπη, αλλά βιώνεται σαν κάτι πραγματικά ζωτικής σημασίας και ιερό. Αλλά, όπως και σε άλλες πολύ σημαντικές ανθρώπινες δραστηριότητες –για

παράδειγμα, στη μουσική, την τέχνη ή τον αθλητισμό–, αυτό που αρχικά φαντάζει ίσως περίεργο ή ανώφελο μπορεί στην πραγματικότητα να έχει καταλυτική επίδραση.

Στην προσπάθειά μου να εξηγήσω το παράδοξο των τελετουργιών, ξεκίνησα ένα ταξίδι δύο δεκαετιών για να μελετήσω μερικές από τις πιο ακραίες τελετουργίες του κόσμου, αλλά και πολλές άλλες, πιο συνηθισμένες. Έζησα με τοπικές κοινότητες, παρακολούθησα αμέτρητες τελετές και διεξήγαγα μια σειρά εργαστηριακών και επιτόπιων πειραμάτων, με στόχο να κατανοήσω τα ανθρώπινα κίνητρα για την πραγματοποίηση τελετουργιών. Αντί να θέτω τους συμμετέχοντες εκτός του φυσικού τους πλαισίου φέρνοντάς τους στο εργαστήριο, πολύ συχνά μετέφερα το εργαστήριο εντός του σχετικού πλαισίου, φέρνοντάς το στον τόπο τους. Ως αποτέλεσμα, πέρασα πολλά χρόνια ταξιδεύοντας σε κοινότητες ανά την υφήλιο και μελετώντας μια πληθώρα τελετουργικών παραδόσεων, από κοινότοπες, όπως η προσευχή, μέχρι ακραίες, όπως το περπάτημα πάνω στις λάμες σπαθιών, και από μαζικά προσκυνήματα με χιλιάδες συμμετέχοντες μέχρι απόκρυφες τελετές μαύρης μαγείας πίσω από κλειστές πόρτες. Βιομετρικοί αισθητήρες και ορμονολογικές εξετάσεις μου επέτρεψαν να διερευνήσω την επίδραση διαφόρων τελετουργιών στη νευροφυσιολογία· συμπεριφορικές μετρήσεις με βοήθησαν να μελετήσω με ποιον τρόπο αυτές οι σωματικές διαδικασίες επιδρούν στην αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρώπων· ψυχομετρικά τεστ και σφυγμομετρήσεις αποκάλυψαν κάποια από τα κίνητρα που βρίσκονται πίσω από τελετουργικές πρακτικές· και η παρατήρηση των συμμετεχόντων γέννησε ιδέες για το πώς οι άνθρωποι βιώνουν αυτές τις πρακτικές και ποιο είναι το νόημα που τους αποδίδουν.

Τα ευρήματά μου, καθώς και συγκλίνουσες ανακαλύψεις από ποικίλα επιστημονικά πεδία, αποκαλύπτουν ότι η τελετουργία είναι βαθιά ριζωμένη στην εξελικτική μας ιστορία. Στην πραγματικότητα, είναι τόσο παλιά όσο και το ίδιο το είδος μας – και υπάρχει σοβαρός λόγος γι' αυτό. Παρόλο που οι τελετουργικές πράξεις δεν έχουν άμεσο αντίκτυπο στον πραγματικό κόσμο, μπορούν να μεταμορφώσουν τον εσωτερικό μας κόσμο και παίζουν αποφασιστικό ρόλο

στη διαμόρφωση του κοινωνικού μας κόσμου. Το παρόν βιβλίο θα παρουσιάσει αυτές τις επιστημονικές ανακαλύψεις, που αποκαλύπτουν τις βαθύτερες λειτουργίες των τελεουργιών και τον σημαντικό ρόλο που επιτελούν για τα άτομα και τις κοινότητές τους. Η επιστήμη της τελετουργίας μπορεί να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε και να αποδεχτούμε ένα αρχέγονο και θεμελιώδες κομμάτι της ίδιας μας της φύσης. Γιατί μόνο αν αποδεχτούμε την εμμονή μας με την τελετουργία θα είμαστε σε θέση να αξιοποιήσουμε στο έπακρο όσα μπορεί να μας προσφέρει.